

تکنگاری های عالمان مغرب اسلامی

درباره توسل و زیارت پیامبر ﷺ

علی احمدی*

چکیده

توسل به پیامبر ﷺ و زیارت قبر آن حضرت، سیره پایدار صحابه، تابعین و بزرگان دین از صدر اسلام تا کنون بوده و این مسئله مورد توجه نویسندگان اسلامی نیز قرار گرفته است؛ لکن در قرن هفتم و با ظهور ابن تیمیه و پس از او ابن عبدالوهاب، از مهم ترین مسائلی بود که مورد انتقاد آنان قرار گرفت.

اعتقاد به حرمت توسل به پیامبر ﷺ پس از رحلت آن حضرت و حرمت سفر به قصد زیارت مرقد پیامبر ﷺ از عقایدی است که هنوز هم وهابیت در بسط آن می کوشند. در برابر آنان، علمای شیعه و برخی از عالمان اهل سنت، بر جواز توسل به پیامبر ﷺ و زیارت ایشان تأکید می کنند.

هدف نگارش این مقاله، آشنایی با تلاش های عالمان مغرب اسلامی در این باره است. بنابراین در این مقاله با احصای تألیفات عالمان مغرب اسلامی با محوریت توسل و زیارت پیامبر ﷺ، با آثار آنان در این باره آشنا خواهیم شد.

واژگان کلیدی: توسل، زیارت پیامبر ﷺ، عالمان و مجتهدان، مغرب اسلامی، الجزائر، تونس، لیبی، مراکش.

* . دانشجوی دکتری تاریخ اسلام. کتابخانه و اسناد پژوهشکده حج و زیارت

aliahmady1355@yahoo.com

توسل به اولیای الهی و زیارت آنان، به ویژه پیامبر رحمت، رسول مکرم اسلام ﷺ، یکی از مهم‌ترین وسایل قرب الهی است که از صدر اسلام، مورد توجه بزرگان، عالمان و عموم مسلمانان بوده است. یکی از انحراف‌های ابن تیمیه و ادامه‌دهنده راهش، محمد بن عبدالوهاب، حرمت توسل به پیامبر ﷺ و مسافرت به قصد زیارت ایشان و اعتقاد به انقطاع حیات برزخی ایشان - برخلاف نظر مشهور عالمان مسلمان - بود.

برخلاف این نظر، شواهد فراوان تاریخی گویای این مطلب است که بزرگان صحابه و عموم مسلمانان به مرقد پیامبر ﷺ توجه ویژه‌ای داشته‌اند و به ایشان، متوسل می‌شدند. به همین جهت، بزرگان اهل سنت، برای ترغیب مسلمانان و بیان اهمیت این مکان مقدس، کتاب‌هایی درباره توسل و زیارت پیامبر ﷺ و چگونگی و فضیلت آن نگاشته و منتشر کرده‌اند.

این مقاله، بر آن است تا تک‌نگاری‌های عالمان مغرب اسلامی درباره فضیلت و جایگاه توسل و زیارت پیامبر ﷺ را معرفی کند و در نتیجه اثبات کند که آنان با هر گرایش فقهی، کتاب‌ها و رساله‌هایی خاص و ویژه، با موضوع توسل و زیارت پیامبر گرامی اسلام ﷺ نگاشته‌اند تا بر فضیلت زیارت ایشان تأکید، و مسلمانان را برای توسل و زیارت ایشان ترغیب و تشویق کنند. بنابراین در این مقاله، مطالب مرتبط با توسل و زیارت در کتاب‌های عالمان مغرب اسلامی معرفی نمی‌شود؛ بلکه کتاب‌هایی مستقل که در این باره نوشته شده، معرفی خواهد شد.

درباره «مغرب اسلامی» گفتنی است، هرچند به مجموعه‌ای از سرزمین‌های فتح‌شده به دست مسلمانان در ساحل غربی اقیانوس اطلس می‌گویند که اندلس، یکی از مهم‌ترین بخش‌های این مجموعه است، لکن به دلیل اهمیت اندلس و مصر، بایسته است در مقاله‌ای دیگر، به معرفی تک‌نگاری‌های عالمان این دو سرزمین درباره توسل و زیارت پیامبر پرداخته شود. بنابراین منظور از «عالمان مغرب اسلامی» در این مقاله، عالمان کشورهای غرب مغرب اسلامی (الجزائر، تونس، لیبی و مراکش) است.

درباره پیشینه این موضوع نیز گفتنی است که هرچند در مورد مکتوبات عالمان مغرب اسلامی کتاب‌های متعددی همچون معجم أعلام الجزائر من صدر الاسلام حتى العصر الحاضر نوشته شده، لکن در مورد معرفی تک‌نگاری‌های عالمان اهل سنت این سرزمین درباره توسل و زیارت پیامبر، تاکنون مقاله و کتابی نوشته نشده است.

در معرفی عالمان مغرب اسلامی که درباره توسل و زیارت پیامبر، کتاب و رساله نگاشته‌اند، ترتیب تاریخی رعایت شده است. همچنین سعی شده تا جایی که دسترسی به منابع کتابخانه‌ای بوده، اطلاعات چاپ کتاب‌ها ارائه شود و اگر کتابی هنوز خطی است، اطلاعات کتابشناسی و محل نگهداری آن ذکر شده است.

عالمان مغرب اسلامی و مکتوبات آنان درباره توسل و زیارت پیامبر ﷺ

۱. محمد بن موسی المزیلی التلمسانی (م. ۶۸۳ ق.)

ابوعبدالله، محمد بن موسی بن النعمان بن اَبی عمران بن محمد المزیلی الهنتانی التلمسانی، سال ۶۰۶ یا ۶۰۷ قمری در تلمسان، یکی از شهرهای معروف الجزائر، متولد شد و مذهبش مالکی بود.

وی پس از طی مدارج ابتدایی علمی به اسکندریه هجرت کرد و از طریق علی بن ابی قاسم بن قفل، طریق تصوف را برگزید و به دست او، خرقه تصوف پوشید. مزالی تلمسانی اهتمام ویژه‌ای به ساخت و تعمیر جوامع و زوایا داشت و تالیفاتی در تصوف؛ از آثار اوست؛ از جمله: «إعلام الأجناد و العباد أهل الاجتهاد بفضل الرباط و الجهاد» و «عدة المجاهدین عند قتال الکفرة الجاحدین».

او در نهم رمضان سال ۶۸۳ قمری وفات یافت و در القرابه الکبری در شهر فسطاط کنار قبر استاد صوفی‌اش دفن شد. (مزالی تلمسانی، بی‌تا، ص ۱۴)

کتاب مصابیح الظلام فی المستغیثین بخیر الأنام فی اليقظة و المنام، با تصحیح حسین محمدعلی شکری، در انتشارات دارالکتب العلمیه بیروت به چاپ رسیده است. از مقدمه مؤلف برمی آید که مؤلف قصد داشته تا هر آنچه در استغاثه و توسل به پیامبر ﷺ برایش رخ داده را به خامه تحریر درآورد؛ چرا که وی در سفر حجی که سال ۶۳۹ قمری داشته، به طلب آب از قافله جدا می شود و راه را گم می کند و در حالت خستگی و عطش، پیامبر ﷺ را تصور می کند و سپس قافله را می یابد. او پس از این واقعه، این اثر را در اهمیت استغاثه و توسل به پیامبر ﷺ نگاشت. (همان، ص ۱۸)

اولین باب، استغاثه آدم ابوالبشر به پیامبر ﷺ، و باب بعدی، شفاعت ایشان در روز قیامت است. مطالب مؤلف همراه با اشعار شاعران معروف درباره شفاعت پیامبر ﷺ است که بر غنای آن افزوده است. سپس به ترتیب، حکایت ها و داستان های افراد معروف در توسل و استغاثه به پیامبر ﷺ را ذکر کرده است.

۲. عبدالغنی تلمسانی (م. ۷۲۱ق.)

عبدالغنی بن عبدالجلیل تلمسانی، عارف، فقیه حنفی و صوفی و یکی از عالمان تلمسان است. وی سال ۶۵۲ق، ساکن غرناطه شد. کتاب شرح منازل السائرین - که کتابی عرفانی است - از اوست. (نویهض، ۱۴۰۰ق، ص ۷۰) کتاب ذریعة الوصول إلی زیارة جناب حضرة الرسول - صلی الله علیه و آله [وسلم - از آثار او درباره زیارت پیامبر ﷺ است. در منابع از این کتاب در شرح «الوتریة» یاد شده است.

«القصيدة الوترية في مدح الرسول» از مجدالدین محمد بن ابی بکر بن رشید بغدادی (م. ۶۶۲ق.) است که تلمسانی به شعر، آن را شرح کرده است. این قصیده - که با بیت «نور رسول الله أشرفت الدني؛ ففي مدحه كل يحيى و يذهب» آغاز می شود - در ثنا، مدح و شوق زیارت پیامبر ﷺ، کم نظیر است. متأسفانه شرح تلمسانی بر این قصیده، جزو آثار مفقود اوست.

۳. محمد بن محمد ابن الحاج (م. ۷۳۷ق.)

ابوعبدالله، محمد بن محمد بن محمد عبدری فاسی مالکی، مشهور به ابن‌الحاج، عارف و فاضل مغربی و یکی از شاگردان عارف بزرگ، ابومحمد عبدالله بن ابی‌جمره، بود که اواخر عمر به قاهره مهاجرت کرد و همان‌جا مرد. وی کتاب‌های سودمندی نگاشته؛ از جمله: *مدخل الشرع الشریف علی المذاهب*، معروف به *المدخل*، که درباره فقه مالکی است. (ابن‌الحاج، بی‌تا، ج ۱، ص ۲)

کتاب *تعریف الانام فی التوسل بالنبی و زیارته علیه‌السلام*، از آثار او درباره توسل و زیارت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است. این اثر، موجود است و سال ۱۴۲۷ قمری / ۲۰۰۶ میلادی در انتشارات دارالمصطفی قاهره، و با مقدمه شیخ محمد عبدالفتاح عنانی، رئیس گروه فتوای الازهر، به همراه رساله «سهام الموحدين فی حناجر المارقین» تألیف ابوبکر مخیون و «سهام الجلالة فی أفئدة أهل الضلالة» تألیف عبدالصمد احمد حسینی سنان و «فصل المقال فی حکم الصلاة بالنعال» تألیف عبدالله بن محمد الهادی بن عبدالقادر بلبلیسی به چاپ رسیده است.

ابن‌الحاج، در مورد زیارت قبر رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌نویسد:

رفتن به سوی مکه، اصلی شرعی است که همان حج و عمره می‌شود و رفتن به سوی مدینه برای زیارت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، ربطی به حج و عمره ندارد. این مسئله‌ای است که تمام مسلمین صحیح‌الاعتقاد، به آن معتقدند و از زیارت روی برنمی‌تابد، مگر شخص مشرک و معاند با خدا و رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم. (ابن‌الحاج، ۱۴۲۷ق، ص ۱۴)

او در ادامه، به نقل از ابن‌هبیره در کتابش، *تنهاق الامة*، می‌نویسد: «امامان مالک و ابوحنیفه و شافعی و احمد حنبل متفقاً بر این عقیده‌اند که زیارت قبر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم مستحب است». (همان)

ابن‌الحاج در دو صفحه بعد، مجدد بر زیارت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم تأکید می‌کند و می‌نویسد: و اما در زیارت سید اولین و آخرین، همه آنچه ذکر شد (از آداب زیارت پیامبران)، بیش از دو برابر آنهاست. منظورم در دلشکستگی و احساس نیاز و فقر در هنگام زیارت اوست؛ زیرا او شفیع است که شفاعتش برنمی‌گردد و کسی از قصدش

نامید نمی‌شود و کسی که نزدش رفته و از او کمک خواسته یا استغاثه کرده، نامید نمی‌شود؛ زیرا او قطب دایره کمال است. (همان، ص ۱۶)

در فرازی دیگر، به زائر توصیه می‌کند پیامبر ﷺ را همچون زنده‌ای بداند که در مقابلش ایستاده است:

پس هر کس به او متوسل شود یا نزد او استغاثه کند یا حوائجش را بخواهد، رد نخواهد شد. نامید نباشد؛ زیرا تجربه شده که رد نمی‌شود. البته نیاز به رعایت ادب هنگام زیارت ایشان هست. علمای ما گفته‌اند زائر خودش را به گونه‌ای بداند که در برابر او ایستاده، همچنان که در حیاتش زنده بود؛ زیرا فرقی بین موت و حیات او نیست. او امتش را مشاهده می‌کند و به احوال و نیات و تصمیمات و خواطر آنان آگاه است.

ابن‌الحاج در ادامه، ضمن تأکید مجدد بر توسل به ایشان، از خدا می‌خواهد که از شفاعت ایشان محروم نشود و معتقد است که هر کس این اعتقاد را ندارد، از این فیض عظیم محروم است. (همان، ص ۱۷).

۴. محمد بن محمد الدرعی المغربی (م. ۱۰۸۵ ق.)

ابو عبدالله محمد بن محمد بن ناصر الدرعی المغربی، متولد رمضان ۱۰۱۱، از اکابر مشایخ صوفیه در مغرب اقصی در قرن یازدهم، و زادگاهش اغلان از توابع داداس (شهری قدیمی مراکش فعلی) است. (درعی، ۲۰۱۰م، ص ۵۶) او برای درج مدارج تصوف، به شهر تمگروت از شهرهای مراکش مهاجرت کرد و تا پایان عمر در آنجا بود. وی دو بار طی سال‌های ۱۰۷۰ و ۱۰۷۶ قمری به سفر حج مشرف شد (همان، ص ۵۸) و سرانجام ۱۶ صفر سال ۱۰۸۵ قمری در تمگروت وفات یافت. (همان، ص ۸۰) او چندین اثر در نظم و نثر دارد که مناسک الحج - به نثر - درباره هر آنچه یک زائر از احکام حج می‌خواهد، یکی از آثار اوست. (همان، ص ۸۴).

او صلوات‌ها و ادعیه مخصوص پیامبر ﷺ را جهت توسل مؤمنان به ایشان، در کتاب غنیمة العبد المنیب بالتوسل بالصلاة علی النبی الحیب جمع آوری، و کتابش را این گونه آغاز کرده است: «صلی الله علی سیدنا و مولانا محمد و آله و صحبه و سلم». سپس به ترتیب حروف الفبا، ادعیه را آورده و در ابتدای آن نوشته است: «فهذا کلام قد احتوی علی فن عجیب من التوسل بالصلاة علی النبی ﷺ...». (همان، ص ۱۱۸)

۵. ابی عبدالله المراهشی (م. ۱۰۹۰.ق.)

نبیه‌الدین ابی عبدالله محمد بن سعید المهدی المراهشی، از زندگانی او اطلاع چندانی در دست نیست. او کتاب *موافقة العقول فی التوسل بالرسول* را درباره اهمیت توسل و رد بر کسانی نوشته که توسل به پیامبر ﷺ را نمی‌پذیرند. این اثر خطی، این‌گونه آغاز می‌شود: «الحمد لله الذی أطلع شمس الهدایة من سماء الفكرة...». (حاجی خلیفه، بی تا، ج ۲، ص ۱۸۹۰)

۶. محمد فاسی رودانی (م. ۱۰۹۴.ق.)

ابو عبدالله شمس‌الدین محمد بن سلیمان رودانی فاسی سوسی مکی مالکی، (۱۰۳۷-۱۰۹۴.ق.)، علامه محدث، ریاضیدان و منجم، در یکی از روستاهای سوس مغرب متولد شد و در همان جا رشد یافت و سرانجام سال ۱۰۹۴ قمری در بازگشت از سفر حج در مسیر شام وفات یافت و همان‌جا دفن شد.

جمع الفوائد من جامع الاصول و مجمع الزوائد و منظومة فی علم المیقات از آثار اوست. (زرکلی، ۲۰۰۲م، ج ۶، ص ۱۵۱)

کتاب *کیفیه زیارة النبوة* - که تاکنون خطی مانده و به چاپ نرسیده - از آثار او درباره چگونگی زیارت پیامبر ﷺ است. یک نسخه از این اثر در ۴ ورق (۲۵ خط) تمام، و با تصویر واضح که تعلیقاتی کنار آن دیده می‌شود، در الجامعة الإسلامية بالمدينة نگهداری می‌شود.

آغاز: البسمة، الصلاة... أرشدک الله لطاعته و وفقک لعبادته سألت أن أجمع لک

کیفیه زیارة النبوة و آدابها فاعلم أولاً أن الله قد من علیک... .

انجام: ... أرشدک الله بنور الهدایة إلیه و ثبتنی و یاک علی الحق فی هذه الدار و یوم

الورود علیه... تمت^۱.

۱. محل نگهداری: عربستان سعودی، الجامعة الإسلامية بالمدينة:

<http://library.iu.edu.sa/uhtbin/cgisirsi.exe/OzQebUbyzK/MAIN/9/139430003>

۷. ابو عبدالله فاسی (م. ۱۱۳۴ق.)

ابو عبدالله محمد بن عبد الرحمان بن عبدالقادر الفاسی، فقیه و مورخ مالکی، ۱۹ جمادی الثانی ۱۰۵۸ق، در فاس متولد شد. او دو بار به حرمین شریفین سفر کرد و از عالمان آن دیار نیز دانش آموخت. *المنح البادية في الأسانيد العالية والمسلسلات الزاهية والطرق الهادية الكافية* و *كشف الغيوب عن رؤية حبيب القلوب* از آثار اوست. وی ۱۵ جمادی الثانی ۱۱۳۴ق، در فاس درگذشت و در مقبره جدش، عبدالقادر فاسی، دفن شد. (بروفنسال، ۱۳۸۷ق، ص ۲۱۰) فاسی به جز کتاب *كشف الغيوب* که درباره پیامبر ﷺ نوشته، کتابی مستقل با نام *کیفیه زیارة سید المرسلین* درباره چگونگی زیارت ایشان تألیف کرده است. یک نسخه خطی از این کتاب در دو برگ (۳۱ سطر) در *جامعة الملك سعود* نگهداری می‌شود.

آغاز: *بعد البسملة كيفية زيارة سيد المرسلين للشيخ... عبد القادر الفاسي... قال فلماذا وصل الزائر الروضة الشريفة فليقني قبالة وجهه الشريف - صلي الله عليه وآله وسلم... -*

انجام: *... السلام عليك يا أمير المؤمنين عمر الفاروق... ويسأل الله أن يقبل سعينا... ويحشرنا في زمركم انتهى^۱.*

۸. محمود قابادو تونسسی (م. ۱۲۸۸ق.)

شریف محمود قابادو (قبادو)، اصلاحگر تونسسی، سال ۱۲۳۰ قمری در تونس متولد شد و در یک خاندانی رشد یافت که اصالت آنان به اندلس برمی‌گشت. او برای کسب علم به مصراته (یکی از شهرهای لیبی) و استانبول مهاجرت کرد و پس از آن، به تونس بازگشت و در جامع الزيتونة به تدریس اشتغال یافت. وی در اواخر عمرش، در سال ۱۲۸۵ به منصب مفتی عام تونس دست یافت و سرانجام سال ۱۲۸۸ وفات یافت. (عمر بن سالم، ۱۹۷۵م، ص ۴) قابادو، به جز دیوان شعر، کتابی با محوریت توسل به پیامبر و آل پاکش، به نام *فرید عقد اللال فی التوسل بالنبی و الآل* (رفیعی، ۱۳۷۱ش،

۱. عربستان سعودی، *جامعة الملك سعود*:

ج ۴، ص ۴۵۴) یا عقود الآل فی التوسل للنبی بالآل (همان، ج ۲، ص ۳۹۲) نگاشت که اطلاعی از وضعیت این کتاب یافت نشد.

۹. محمد بن أحمد موسوم (م. ۱۳۰۰ ق.)

محمد بن احمد موسوم، فقیه مالکی، سال ۱۳۳۷ قمری در ملیانه، یکی از شهرهای الجزائر، متولد شد. وی برای طلب علم، به سرزمین‌های اسلامی مسافرت کرد و آثاری در حوزه حدیث و تاریخ نگاشت که اکثر آنها درباره زیارت و صلوات بر حضرت محمد ﷺ است؛ از جمله: الانوار المضيئة في الصلاة علي خير البرية، كشف الغمة في الصلاة علي خير الأمة، تفريغ الهموم في الصلاة علي النبي كل يوم لعبيدالله محمد الموسوم، العقد الثمين في الصلاة علي النبي يوم الاثنين و المكيال الأوفي في الصلاة علي المصطفى. (نويهض، ۱۴۰۰ ق، ص ۳۲۳) یکی از آثار او درباره زیارت پیامبر ﷺ، با نام التحفة المختارة فی ثواب الزيارة، مفقود است.

۱۰. المفضل بن المجذوب (م. ۱۳۱۹ ق.)

محمد المفضل بن الهادی بن أحمد بن المجذوب، ابن عزوز مکناسی، عالم و فقیه مکناسه، محدث و مفسر و ادیب، در مکناسه متولد شد و همان‌جا درگذشت. از زندگی او اطلاع دقیقی در دست نیست. از جمله آثار او، مفضل الوظيفة على القرآن است. (حجی، ۱۴۱۷ ق، ج ۸، ص ۱۳۱۹) کتاب کشف الران عن قلب مانع الزيارة، از آثار مفقود او درباره زیارت است.

۱۱. عبدالله بن محمد الغماری (۱۹۱۰-۱۹۹۳ م.)

سید عبدالله بن محمد بن الصدیق الغماری، از ذریه حسن مثنی و صوفی‌های سرشناس مغرب، آخر جمادی الاولی ۱۳۲۸ قمری در طنجه متولد شد و سال ۱۴۱۳ قمری در همان شهر وفات یافت. بیش از چهل اثر از او به یادگار مانده است. کتاب اِتِّحَافُ الْأَذْکیَاءِ بِجِوَارِ التَّوَسُّلِ بِالْأَنْبِیَاءِ وَالْأَوْلِیَاءِ، در جایز بودن توسل به پیامبران به خصوص پیامبر خاتم اولیا و رد وهابیت از آثار اوست. این اثر را شخصی به نام علی رحمی به چاپ رسانده؛ لکن محل

چاپ و سال آن نامشخص است. او پس از بیان سیزده دلیل در اثبات توسل به پیامبران و اولیا، به ذکر واقعیت‌هایی در این باره پرداخته است؛ همچون: طلب باران توسط شخصی کنار قبر پیامبر ﷺ در زمان خلیفه دوم، طلب باران از عموی پیامبر ﷺ، توسل یکی از بزرگان حنابله به حرم حضرت موسی بن جعفر رضی الله عنه و... (غماری حسینی، بی تا، صص ۲۰-۲۶)

۱۲. محمود بن سلمان التجانی

از زندگانی مؤلف اطلاع دقیقی در دست نیست. کتاب *المنهل الاصفی فی زیارة النبی المصطفی* از اوست. این اثر سال ۱۹۵۹ میلادی / ۱۳۳۴ قمری در چاپخانه مصطفی البابی الحلبی قاهره به چاپ رسیده است.

۱۳. محمد الفقی

از مؤلف، اطلاع دقیقی در دست نیست. کتاب *الفیوضات الربانیة فی زیارة والتوسل بخیر البریة* از اوست که رساله‌ای است در یادآوری هر آنچه درباره زیارت رسول الله ﷺ آمده. این اثر، در کتابخانه «الجامع الکبیر صنعاء»، در ضمن مجموعه‌ای، نگهداری می‌شود. (هدو، ۱۹۷۴م، ص ۲۸۸) همچنین سال ۱۳۸۸ قمری در چاپخانه مصطفی البابی الحلبی و اولاده قاهره به چاپ رسیده است.

۱۴. ابراهیم القادری

ابراهیم القادری پژوهشگر مغربی، متولد ۱۹۵۵ میلادی در فاس است که سال ۱۹۹۱ میلادی موفق به اخذ مدرک دکترای تاریخ اسلامی از دانشگاه مکناس شد. وی، عضو هیئت تحریریه مجله مکناسه است. کتاب *التصوف السنی فی تاریخ المغرب*، یکی از ده‌ها اثر او در حوزه تاریخ اسلامی است.^۱ کتاب *محاورة علمیه حول شد الرحال لزیارة قبر خیر البریة ﷺ*، اثر او در اثبات استحباب زیارت پیامبر ﷺ و علیه

۱. ر.ک: سایت ویکی پدیای عربی، مدخل ابراهیم القادری: <https://ar.wikipedia.org/wiki>

تفکر وهابیت در این باره است. این اثر سال ۱۴۱۵ قمری / ۱۹۹۵ میلادی در دارالقادری دمشق و بیروت در قطع وزیری و در ۱۰۳ صفحه به چاپ رسیده است. نام کامل کتاب، *محاورة علمية حول شد الرحال لزيارة قبر خير البرية ﷺ*: مشروعيتهای - کیفیتها: *ملحق بمساجد المدينة وآبارها في عهد النبي ﷺ* است. کتاب در قالب مناظره بین دو نفر به نام‌های زید و شیخ عبید تدوین شده که برای عموم مردم، به خصوص جوانان، از جذابیت ویژه‌ای برخوردار است. مؤلف در مقدمه این کتاب، انگیزه خود از تدوین این کتاب را ضدیت وهابیت با زیارت قبر نبوی می‌داند؛ در حالی که شد رحال به سوی قبور صالحان و پیامبران، در بین مسلمانان، سنتی قدیمی و بر جای مانده است.

۱۵. الشیخ مشرفی مالکی جزائری

الشیخ العربی بن عبدالقادر بن علی المشرفی صوفی حدود سال ۱۸۱۸ میلادی در روستای الکرط، از توابع شهر معسکر، دیده به جهان گشود و پس از تحصیلات مقدماتی به تلمسان هجرت کرد. او کتاب‌های زیادی نگاشت؛ از جمله: *ذخيرة الأواخر والأول فيما يتضمن من أخبار الدول و دیوان شعر*. وی سرانجام سال ۱۸۹۵ میلادی در فاس در گذشت و همان‌جا مدفون شد. (شرف، ۲۰۱۸م، ص ۱۶-۲۵) کتاب *إظهار العقوق ممن منع التوسل بالنبي والصدوق* از آثار او با محوریت توسل به پیامبر ﷺ و رد عقیده وهابیت در این زمینه است. (رفاعی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۹۴)

نتیجه‌گیری

ضمن معرفی آثار عالمان مغرب اسلامی درباره توسل و زیارت پیامبر، این نتایج به دست می‌آید:

۱. در اکثر آثاری که معرفی آن گذشت و درباره توسل به پیامبر ﷺ و زیارت حرم مطهر ایشان بود، بر اهمیت توسل و حلیت و استحباب سفر به قصد زیارت و کیفیت و ثواب زیارت ایشان تأکید، و حیات برزخی آن حضرت اثبات شده است.

۲. هر چند بیشتر کتاب‌ها و رساله‌هایی که عالمان مغرب اسلامی در تبیین توسل به پیامبر ﷺ و فضیلت زیارت ایشان نوشته‌اند، به همت دیگر عالمان آن دیار تصحیح و منتشر شده و در دسترس علاقه‌مندان قرار گرفته، اما بخشی از آن نیز خطی مانده که امید است به زودی، به زیور طبع آراسته گردد. گفتنی است تعدادی از این آثار مفقود گردیده و اثری از آن نمانده است.

۳. هر چند گرایش فقهی عالمان مغرب زمینی که درباره توسل و زیارت پیامبر ﷺ اثری از خود بر جای گذاشته‌اند، شافعی و مالکی است، لکن اکثر قریب به اتفاق آنها، گرایش به تصوف دارند که بعید نیست این گرایش، نگاه آنان به مسائلی همچون توسل و زیارت را به دیدگاه شیعه نزدیک‌تر کرده باشد.

منابع اسامی کتب به ترتیب حروف الفبا

- إتحاف الأذکیاء بجواز التوسل بالأنبياء و الأولیاء / عبدالله بن محمد غماری
- إظهار العقوق ممن منع التوسل بالنبی و الولی الصدوق / مشرفی جزائری
- التحفة المختارة فی ثواب الزيارة / محمد بن احمد موسوم
- تعريف الانام فی التوسل بالنبی و زیارته علیه الصلاة والسلام / ابن الحاج
- ذریعة الوصول إلى زیارة جناب حضرة الرسول صلی الله علیه وسلم / عبدالغنی تلمسانی
- عقود اللآل فی التوسل للنبی بالآل / محمود قبادو (قبادو) تونسی
- غنیمة العبد المنیب بالتوسل بالصلاة علی النبی الحبيب / محمد بن محمد درعی مغربی
- فريد عقد اللآل فی التوسل بالنبی و الآل / محمود قبادو (قبادو) تونسی
- الفیوضات الربانية فی الزيارة و التوسل بخیر البریة / محمد فقی
- کیفیة زیارة النبویة / محمد فاسی مالکی
- کیفیة زیارة سید المرسلین ﷺ / ابو عبدالله فاسی

- كشف الران عن قلب مانع الزيارة / مفضل بن مجذوب
- كشف الغيوب عن رؤية حبيب القلوب ﷺ / ابو عبدالله فاسي
- محاوره علمية حول شد الرحال لزيارة قبر خير البرية ﷺ: مشروعيتها - كيفيتها:
- ملحق بمساجد المدينة و آبارها في عهد النبي ﷺ / ابراهيم قادري
- مصابيح الظلام في المستغيثين بخير الأنام في اليقظة و المنام / محمد بن موسى مُزالي تلمساني
- المنهل الاصفى في زيارة النبي المصطفى ﷺ / محمود بن سلمان التجاني
- موافقة العقول في التوسل بالرسول ﷺ / أبي عبدالله مراكشي

منابع

١. هـدو، حميد مجيد، (١٩٧٤م.)، مخطوطات عربية من صنعاء، مجلة المورد، مجلد ٣، عدد ٢
٢. ابن الحاج (بي تا)، المدخل، قاهره، مكتبة دار التراث.
٣. ابن الحاج (١٤٢٧ق.)، تعريف الأنام في التوسل بالنبي و زيارته عليه الصلاة والسلام، بي جا، دارالمصطفى.
٤. بروفنسال، ليفي (١٣٨٧ق./١٩٧٧م.)، مورخو الشرفاء، ترجمه عبدالقادر خلادي، رباط، مطبوعات دارالمغرب للتأليف و الترجمة و النشر.
٥. حاجي خليفه، مصطفى (بي تا)، الكشف الظنون عن أسامي الكتب و الفنون، بيروت، داراحياء التراث العربي.
٦. حجي، محمد (١٤١٧ق./١٩٩٦م.)، موسوعة أعلام المغرب، بيروت، دارالغرب الاسلامي.
- درعي، محمد بن محمد (٢٠١٠م.)، غنيمه العبد المنيب في التوسل بصلاة على النبي الحبيب ﷺ، تقديم و تحقيق صالح بن ابراهيم آيت بابا التمگروتى، بيروت، المكتبة العصريه.
٧. رفاعى، عبدالجبار (١٣٧١ش.)، معجم ما كتب عن الرسول و أهل البيت ﷺ، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي.

٨. زرکلی، خیرالدین (٢٠٠٢م)، الاعلام قاموس تراجم لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین، چاپ پانزدهم، بیروت، دارالعلم للملایین.
٩. شرف، عبدالحق، (٢٠١٨م)، کتابات العربی المشرفی الجزائری المتوفی ١٨٩٥ مصدر من مصادر تاریخ الجزائر خلال ١٩ق، مجلة آفاق للعلوم، جامعة الجلفة، العدد العاشر، ص ٢٥-١٦
١٠. عمر بن سالم (١٩٧٥م)، قبادو حیاته، آثاره و تفکیره الاصلاحی، تونس، مرکز الدراسات و البحوث الاقتصادية و الاجتماعية.
١١. غماری حسینی، عبدالله (بی تا)، اتحاف الاذکیاء بجواز التوسل بالانبیاء و الاولیاء، بی جا، ناشر علی رحمی.
١٢. مزالی مراکش، محمد بن موسی (بی تا)، مصباح الظلام فی المستغیثین بخیر الانام علیه الصلاة والسلام فی الیقظة و المنام، اعتنی به حسین محمدعلی شکر، بیروت، دارالکتب العلمیه.
١٣. نویهض، عادل (١٤٠٠ق/١٩٨٠م)، معجم أعلام الجزائر من صدر الاسلام حتی العصر الحاضر، چاپ دوم، بیروت، مؤسسة نویهض الثقافیة.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی